

Maaseudun tiedetreffit 3.6.2014

**Ilmastonmuutoksen
hillinnän ja sopeutumisen
haasteet ja mahdollisuudet
Suomen maatiloilla:
ILMASE-hankkeen antia ja
ehdotuksia**

Riitta Savikko

Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus MTT Mikkeli

Esityksen rakenne

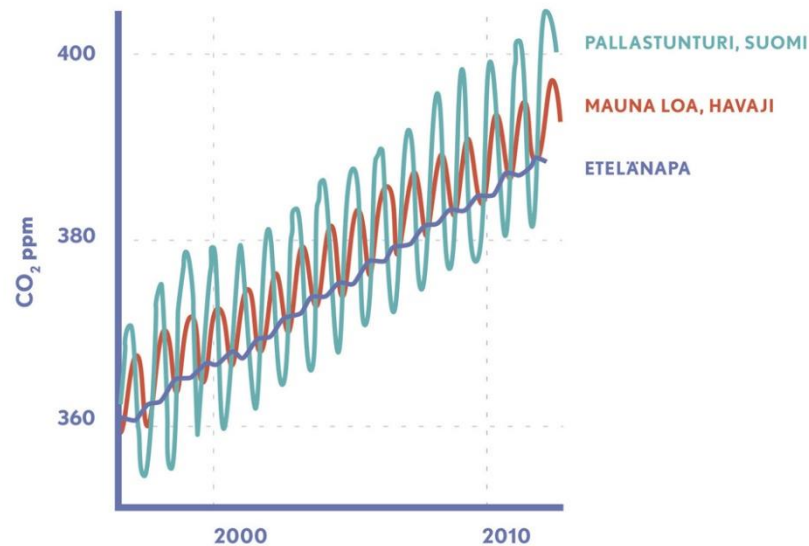
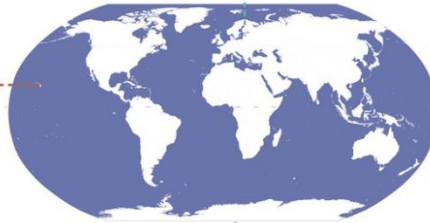
- Mitä ilmastonmuutos merkitsee maapallolla?
- Entä Suomessa ruoantuotannossa ja maataloudessa?
- Ratkaisuja etsimään
- Ilmastonmuutos maaseutuyrittäjän näkökulmasta: kysely tietotarpeista ja odotetuista vaikutuksista lähitulevaisuudessa
- Tulevaisuustyöpajojen antia
  - Mistä ilmastonmuutokseen sopeutuvan maatalouden nähdään ponnistavan tilatasolla?
  - Mitä haasteita ilmastonmuutokseen varautumisessa nähdään?
- Tietokortteja evääksi

ILMAKEHÄN HIILIDIOKSIDIPITOISUUDEN KEHITYS:

PALLASTUNTURI, SUOMI

MAUNA LOA, HAVAJI

ETELÄNAPA

Perustuu IPCC:n 5. arviointiraportin WG1-osaraportin tietoihin. Pallaksen lukuarvojen lähde: Ilmatieteen laitos

Ilmakehän hiilidioksidipitoisuuden kehitys

Kasvihuonekaasujen pitoisuudet ilmakehässä 1750-2011:

- hiilidioksidia + 40 %
- metaania + 150 %
- dityppioksidia + 20 %

kuvan lähde: Ilmatieteen laitos ja Ympäristöministeriö, ilmasto-opas.fi, perustuu IPCC AR5
tekstin lähde: IPCC 2013

Mitä ilmastonmuutos merkitsee ruoantuotannolle maapallolla?

Jatkossa tulee olemaan lämpimämpää, märempää ja rankempaa

- Maapallon keskilämpötila nousee
- Talvet lämpenevät enemmän kuin kesät (**kasvukausi pitenee**)
- **Sademäärä nousee** korkeilla leveysasteilla, **etenkin talvella**
- **Kuivuus lisääntyy** etenkin matalilla leveysasteilla
- Sademäärästä yhä suurempi osa tulee **rankkasateina**
- **Helteet ankaroituvat ja hellejaksot pitenevät** – satoja menetetään
- **Hiilidioksidipitoisuus lisääntyy** – kasvit kasvavat paremmin
- **Meret happamoituvat** – kalakannat voivat pienetä

Lähde: Hakala 31.3.2014.

Mitä ilmastonmuutos merkitsee ruoantuotannon luonnonolosuhteille Suomessa? Mihin sopeutua?

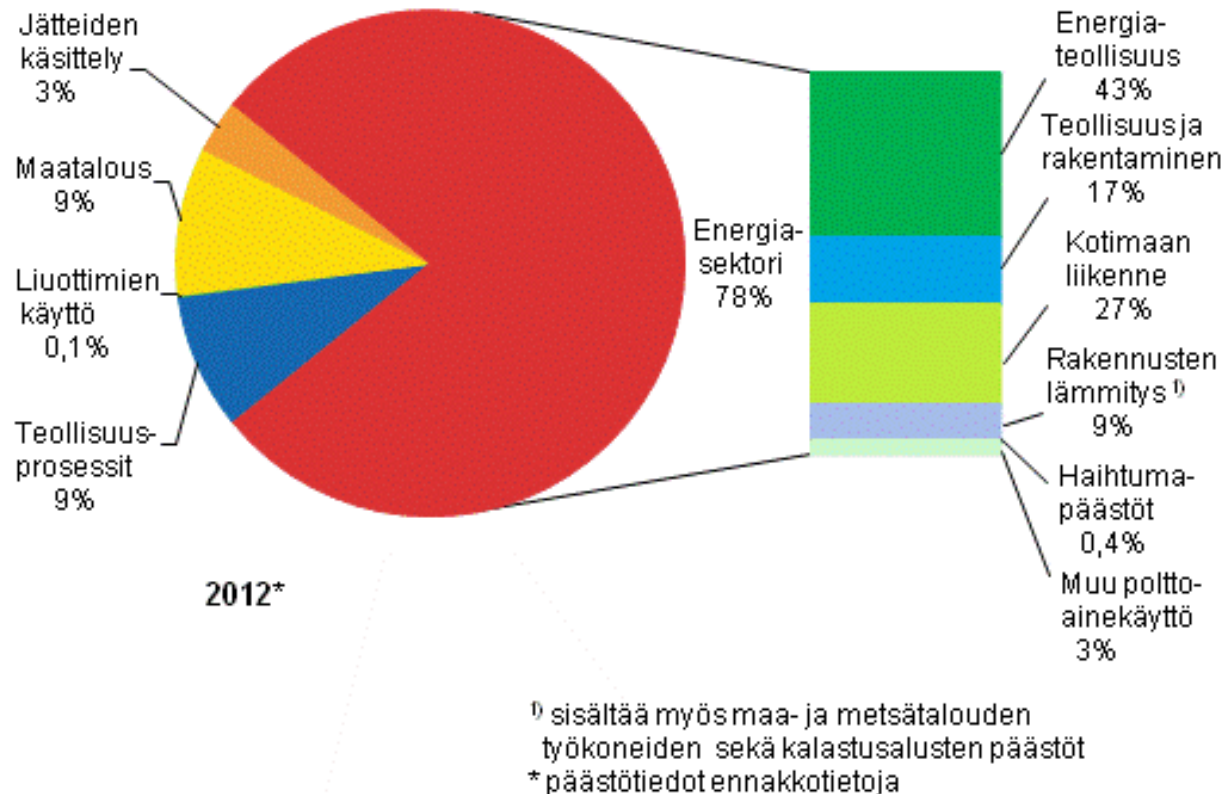
- Kasvukausi pitenee (pääsee aikaisemmin kylvämään)
- Kasvilajien valikoimaa voi monipuolistaa
  - Syyskylvöisiä kasveja
  - Kevätkylvöisiä kasveja, viljoja, öljykasveja, palkokasveja pohjoisempaan
  - Palkokasvit typensitojina
  - Tarve oloihin sopiville lajeille ja lajikkeille
- Sadontuottokyky kasvaa (ravinteiden tarve kasvaa)
- Kasvintuhoojien riski kasvaa
- Kasvien vedentarve kasvaa
- Sään ääri-ilmiöt yleistyvät
  - Maaperän rakenteen hyvän kunnon merkitys kasvaa
  - Ojitus kuntoon
  - Mutta ääri-ilmiöt voivat olla niin ankaria, ettei voi sopeutua

Miten vähentää päästöjä?

Kasvihuonekaasupäästöt Suomessa

Yhteensä 60,9
milj.t CO₂ ekv.

Lähde: Suomen virallinen tilasto (SVT): Kasvihuonekaasut.

Liitekuvio 2. Suomen kasvihuonekaasupäästöt sektoreittain vuonna 2012 . Helsinki: Tilastokeskus.

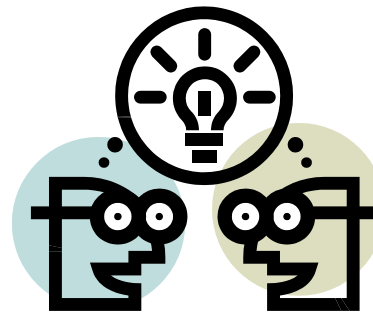
Maatilojen kasvihuonekaasupäästöt aiheutuvat monenlaisista lähteistä

- Maaperä
- Maankäytön muutokset
- Tuotantoeläimet
- Lanta
- Energiankäyttö

Tarvitaan monenlaisia päästöjen vähentämiskeinoja.

Kun tiedetään mitä tulee tapahtumaan globaalisti, täytyy löytää keinot, miten vähentää päästöjä ja sopeutua paikallisesti.

Tarvitaan kokeiluja ja toisten kokemuksista oppimista.

Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

Ilmastonmuutos ja maaseutu (ILMASE)

Tavoitteet:

- Tarjota tietoa ja keskustelua ilmastonmuutoksesta käytännönläheisesti ja maaseudun toimijoiden näkökulmasta
- Tuoda ennakoiva ilmastonmuutokseen varautuminen (sekä hillintä että sopeutuminen) läheisemmäksi nykypäivän toimintaa
- Yhdistää alueellisia toimijoita ja tutkimusta
- Auttaa löytämään oleelliset tietotarpeet jatkotoimien ja –tutkimuksen kohdistamiseksi
- Toteutusaika: 4/2011 – 9/2014
- Toteutusalue: valtakunnallinen
- Toteuttaja: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus MTT
Vastuullinen johtaja: Vanhempi tutkija Sari Himanen, MTT Mikkeli
Projektipäällikkö: Tutkija Riitta Savikko, MTT Mikkeli
- Rahoittaja: Manner-Suomen maaseudun kehittämissuunnitelma (Hämeen ELY-keskus)

ILMASE
ILMASTONMUUTOS JA MAASEUTU

www.ilmase.fi

Miksi ilmastotiedonvälitystä: maaseutuyrittäjän näkökulmasta

- Ilmastonmuutoksen hillintä ja ilmastonmuutoksen vaikutuksiin sopeutuminen vaikuttavat kasvavasti Suomen maa- ja elintarviketalouden kasvu- ja kilpailukykyyn sekä maaseudun kehitykseen -> **keskeinen muutosvoima**
  - Miten nähdä ilmastonmuutokseen varautuminen osana nykypäivän toimintaa ja muutostekijänä, joka avaa myös mahdollisuuksia maaseudulle
  - Edut joita etulinjassa varautuminen voisi tuoda Suomen maataloille, pohjana tieto ja kotimainen asiantuntemus
  - Tarve löytää konkreettisia hillinnän ja sopeutumisen keinoja, käytännönläheisesti ja kannattavuus huomioiden

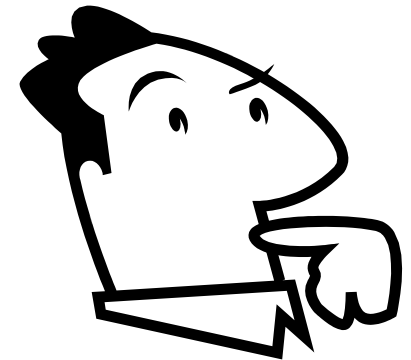

Ratkaisuja etsimään

Tulevaisuus riippuu monista tekijöistä, joista osaan voi varautua ja osaan ei:

- Sään ja ilmaston muuttuminen, sadannan muutokset
- Maan kasvukunnon ylläpidon merkitys
- Energian hinnan muutokset
- Uusiutuvan energian tuotannon kannattavuus
- Maatiloille suunnitellut energiaratkaisut
- Ostorehun hinnan muutokset
- Ostolannoitteiden hinnan muutokset
- Uudet viljelykasvit
- Muutokset kasvintuhoojissa
- Poliittikamuutokset (energiapolitiikka, ilmastopolitiikka, talouspolitiikka...)
- Kysynnän ja markkinoiden muutokset
- Alueellisen kehityksen muutokset
- jne.....

Ilmastonmuutos maaseutuyrittäjän näkökulmasta: kysely syksy 2011

- Maaseutuyrittäjien ilmastonmuutostiedon tarpeet
- Esteet ja kannustimet tiedon kiinnostavuudelle ja käytännön toimille ilmastonmuutoksen hillinnässä ja vaikutuksiin sopeutumisessa
- Maaseutuyrittäjien näkemykset ilmastonmuutoksen vaikutuksiin
- Vastaajia 342 eri puolilta Suomea
- Mäkinen, Hanna 2012. Ilmastonmuutostiedon tarpeet ja tiedon käytäntöön viemisen haasteet — maaseudun toimijoiden ja Suomen eri alueiden erityispiirteet. Helsingin yliopisto, Maatalous-metsätieteellinen tiedekunta. Pro gradu-tutkielma. 84 s.

Kuva: Esa Melametsä / MTT:n arkisto

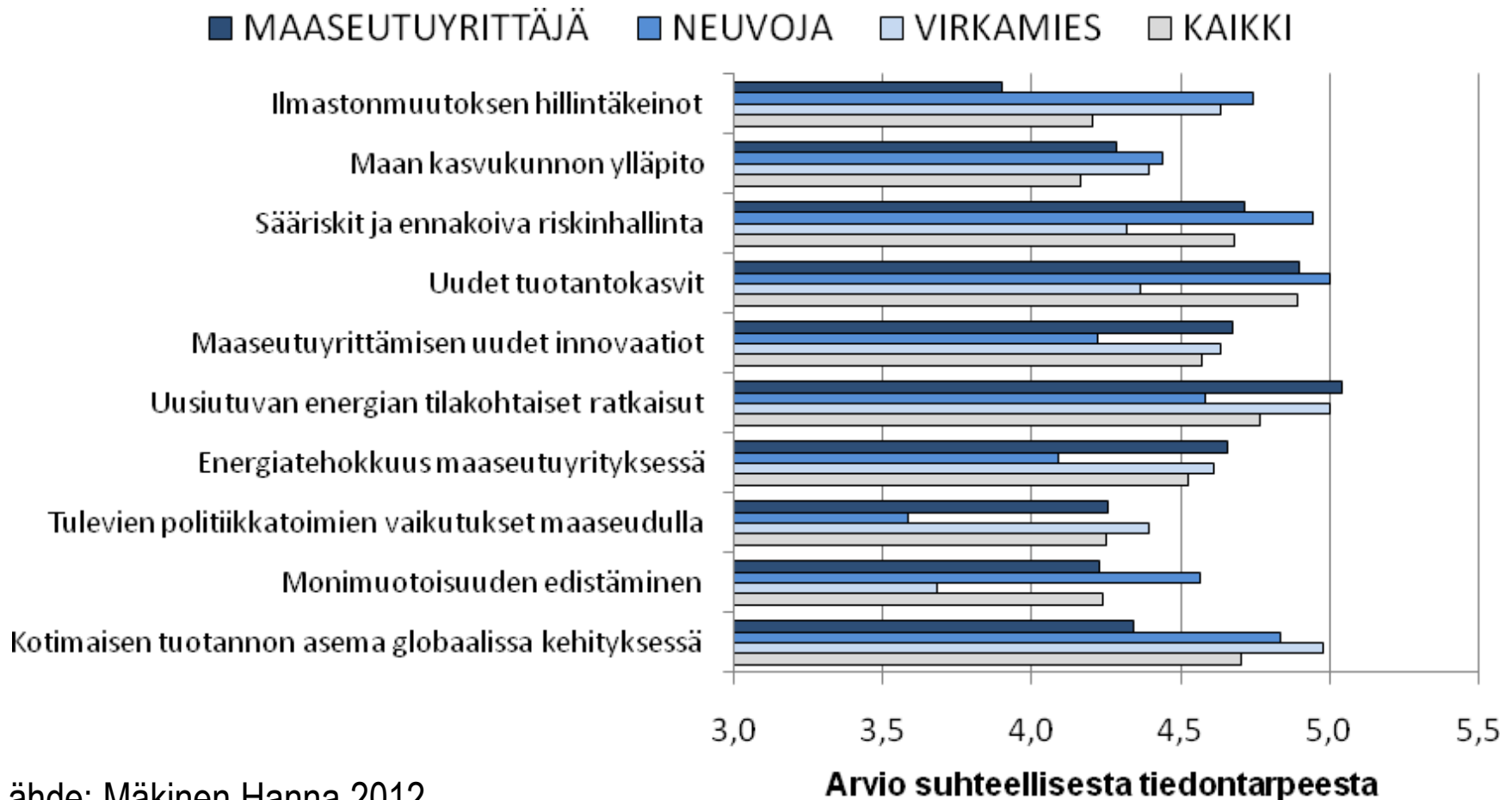
Kuva: Juuso Joonan arkisto

Kuva: Sari Himanen

Ilmastonmuutos maaseutuyrittäjän näkökulmasta: hankekyselyn tuloksia 2011

Mihin kohdistuu maaseutuyrittäjien päätietotarpeet ilmastonmuutoksesta?

Lähde: Mäkinen Hanna 2012

Alueelliset tiedon tarpeet

Aiheet, josta kullakin alueella tietoa kaivattiin eniten. Vastausvaihtoehdot olivat 1 (ei tiedon tarvetta) - 4 (tiedontarve erittäin suuri)

Uusimaa ja Häme		Keskiarvo
Kasvintuotanto muuttuvassa ilmastossa:	Uudet viljelykasvit	3,19
	Kasvitautilien hallinta	3,09
Kotieläintuotanto ja ilmastomuutos:	Palkokasvien viljely ja valkuaisomavaraisuus	3,18
	Seosviljely ja lajikeseokset	2,92
Maan viljavuuden ylläpito:	Maan eloperäisen aineksen ylläpito	3,14
	Alus- ja kerääjäkasvien viljely	3,12
Monimuotoisuus:	Monimuotoisuus ja satovarmuus	3,00
	Monimuotoisuus maatalousympäristössä: vaikutukset tauti- ja tuholaispaineeseen	2,95
Metsätalous ja ilmastomuutos:	Kasvatavat tuholais- ja tautiriskit metsätaloudessa	2,95
	Metsäbiomassa bioenergian raaka-aineena	3,00
Uusiutuva energia:	Energiatehokkuus maatilalla	3,17
	Bioenergia liiketoimintana: mahdollisuudet ja haasteet	3,05
Politiikka ja talous:	Maatilojen kannattavuuskehitys	3,57
	Maatalouspolitiikka seuraavalla EU-ohjelmakaudella	3,47
Ruuantuotanto ja ilmastomuutos:	Kotimaisuus ruuantuotannossa	3,17
	Lähiruoka	3,13

Maaseutuyrittäjiä kiinnostavia teemoja – ja ilmastonäkökuilmasta ratkaisuja

Hillintä

- Uusiutuvan energian ratkaisut
- Maaperän hyvä kunto, lannan ravinteiden tehokas käyttö, typensitojakasvit osana viljelykiertoa sekä energiansäästö keinoina vähentää kasvihuonekaasupäästöjä
- Hiilensidonta maaperään
- Ravinteiden kierrätys

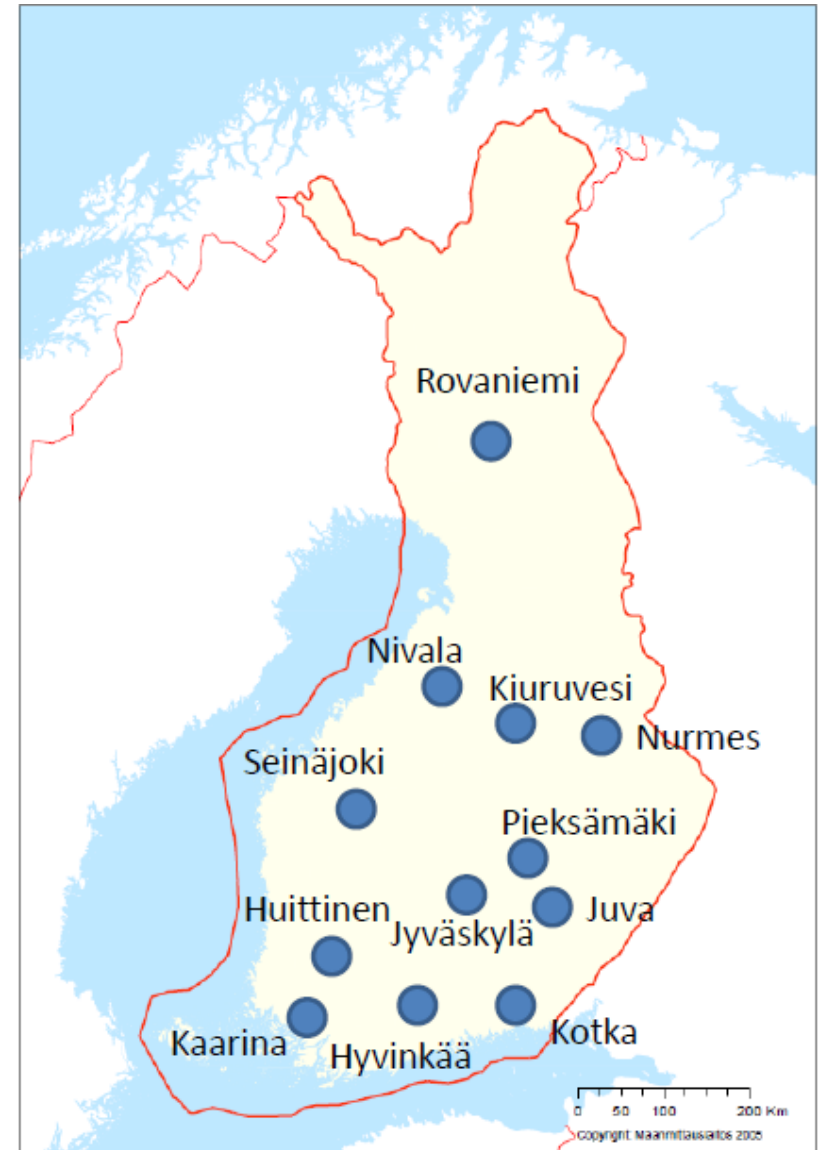
Sopeutuminen

- Maan kasvukunnon ylläpito (vesitalous, eroosion torjunta, viljelymenetelmät)
- Monipuolisuus tuotannossa riskinhajauttajana
- Maatalouden kestäväen tehostamisen keinot
- Metsien kasvu ja ilmastonmuutoksen taloudellinen merkitys
- Ääri-ilmiöihin ja riskeihin varautuminen
- Maaseudun elinkeinojen sopeutumisen paikalliset erityishaasteet (esim. matkailu, porotalous)

Työpajat

- Alueellisia työpajoja kaikkiaan 12 kpl vuosina 2012–2014
- Yhteensä noin 250 osallistujaa
- Haettu mahdollisimman käytännönläheisiä ja kullekin alueelle tärkeitä teemoja (pohjana mm. hankekysely)
- Asiantuntija-alustuksia ja työpajakeskustelu

Työpajojen teemoja

Kaikkien työpajojen aineistot sivustolla:
www.ilmase.fi

”Jos et tiedä tietä edessäsi, kysy neuvoa vastaantulevilta.”

Työpaja Hyvinkäällä 18.4.2012

Työpaja Jyväskylässä 6.11.2012

Työpaja Kotkassa 27.3.2013

Mistä ilmastonmuutokseen sopeutuvan maatalouden nähdään ponnistavan tilatasolla?

- maaseutuyrittäjien **kokeilunhalusta ja tieto- ja osaamis pohjasta**
- **yrittämisen hengestä ja yhteistyökyyvystä**
- viljelijöiden ja neuvojen toimivaksi koetusta yhteistyöstä
- Suomen **vakaasta ja toimivasta yhteiskunnasta**
- käytettävissä olevista **uusiutuvista luonnonvaroista** (energia, vesi, puhdas maaperä)
- **pitkäjänteisen toiminnan arkisuudesta** (esim. 30 vuoden aikajänne)
- samoin **arkea ratkaisujen miettiminen** omalle tilalle –paikallisia ratkaisuja ilmastokysymyksissäkin tarvitaan
- Ilmastoratkaisut koettiin **motivoiviksi**
  - esimerkiksi viljelykierron ja monipuolistamisen nähtiin lähtevän maan ja pellon kunnioituksesta
  - uusiutuvan energian tuotanto nähtiin toimintatavaksi, joka voi houkuttaa tiloille jatkajia ja innostaa lähtemään viljelijäksi

Mitä haasteita ilmastonmuutokseen varautumisessa nähdään?

- **yhteistyön puute tai vaikeus**
- kokemukset siitä, että viljelijän työtä **ei yhteiskunnassa arvosteta** pitkällä aikavälillä
- kokemukset siitä, että maatalous- ja ilmastopolitiikassa **ei aina haluta huomioida suomalaisen maaseudun erityispiirteitä**
- maatalouden **epävarma kannattavuuskehitys**
- investointeihin tarvittavan **pääoman puute**
- maaseutuväestön **ikäntyminen**
- **työmäärä** erityisesti kotieläintiloilla -> ilmastokysymysten pohtiminen uuvuttavaa tai turhaa lisätyötä
- **”byrokratia”**
- **poukkoileviksi koetut maatalous-, energia- ja ilmasto- ja tukipolitiikka** aiheuttavat turhautumista ja pelkoa tilan toiminnan muuttumisesta kannattamattomaksi

Kannattavuuden parantamisen ja ilmastonmuutokseen varautumisen keinojen pohdittiin olevan yhdistettävissä

- **satovarmuuden** parantaminen vaihtelevissa sääoloissa esimerkiksi
  - huolehtimalla maan rakenteesta ja kasvukunnosta
  - kokeilemalla uusia viljelykasvilajeja ja –lajikkeita ja monipuolistamalla
- **monipuolisten menetelmien** kokeileminen
  - esim. kasvinvuorotus, seosviljely, typensitojakasvit, monimuotoisuuden ylläpito pellonpientareilla, kierrätysravinteet
- toiveita laajentaa tilan tuotantoa myös **uusiutuvan lähienergian tuotantoon**
  - esimerkiksi biokaasun tuottamiseen
  - innokkaimmilla toiveita jopa tilan energiaomavaraisuuteen pääsemisestä
- nuoret yrittäjät ovat olleet hyvin valistuneita ja kiinnostuneita tilansa kehittamisestä; he kokivat omat mahdollisuutensa vaikuttaa kannattavuuteen myös suurempina

Esimerkkejä teemakohtaisista haasteista ja mahdollisuuksista: biokaasu

TEEMA	Mahdollisuudet ja kannustimet	Haasteet ja pullonkaulat	Ratkaisut
Maatilatason biokaasuratkaisut	<ul style="list-style-type: none"> + Suuret ympäristölliset edut +Energiaomavaraisuuden lisääminen + Liikennebiokaasu + Ravinnekierto sulkeutuu + Lannan typpi muuttuu kasveille käyttökelpoisempaan muotoon + eurot saadaan pyörimään kotiseudulla, aluetalous (sähkö, lämpö, lannoite, liikennepolttoaine)	<ul style="list-style-type: none"> -Kuinka saada riittävän isoja yksiköitä syntymään harvaan asutussa maassa -Energiatuotteiden maksimaalinen hyödyntäminen -Suuret investointikustannukset -Lisääkö tilojen työmäärää ja vaadittua byrokratiaa (esim. lupavaiheessa) -Sähkön myynnissä byrokratiaa (esim. naapureiden oma sähköverkko vaikea saada rakentaa) -Öljypohatat tuskin luovuttaa helpolla, suurenergiatuotanto ei edistä hajautettua tuotantoa -Poliittisessa päätöksenteossa ollut kyvyttömyyttä edistää uusiutuvaa energiaa -Lukkoon jäänyt, vanhentunut, maatalouspolitiikka	<ul style="list-style-type: none"> •Isommat volyymit -> biokaasulle materiaalia •Hanketoiminta hyödyttää jos käytännönläheistä •Syöttötariffia toivotaan maatilakokoluokkaan •Vierailut toteutettuihin kohteisiin ja näistä kokemuksista oppiminen

Esimerkkejä teemakohtaisista haasteista ja mahdollisuuksista: energiansäästö

TEEMA	Mahdollisuudet ja kannustimet	Haasteet ja pullonkaulat	Ratkaisut
Maatilan energiansäästö	+ Tiloilla paljon säästämahdollisuuksia kun ne vaan tiedostetaan	-Miten herättää tilojen mielenkiinto -Laskemisen haasteet: epäsuorat energiapanokset	<ul style="list-style-type: none"> •Seurata, mihin energiaa tilalla kuluu •Kun energiaa alkaa tuottamaan itse, kiinnostuu myös entistä enemmän energian käytön vähentämisestä (lähienergia apuna energiansäästöönkin) •Tilusjärjestelyt (matkat usein käytäville pelloille lyhyemmiksi) •Toimintamallit (esim. haetaanko pellolta yksi vai monta paalia kerralla) •Lannoitusta typensitojakasveilla, lannalla ja orgaanisilla lannoitevalmisteilla •Pääomaa investointeihin

Esimerkkejä teemakohtaisista haasteista ja mahdollisuuksista: seka- ja seosviljely

TEEMA	Mahdollisuudet ja kannustimet	Haasteet ja pullonkaulat	Ratkaisut
Seka- ja seosviljely	+Sietää sään ja maan vaihtelua paremmin +Valtavasti potentiaalia + Antaa omavaraisuutta ravinteiden käyttöön + Ilmastonmuutoksen haasteisiin vastaaminen + Tautien vähentäminen	-Eri mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen edullisuuden tutkiminen ja arvioiminen -Käytettävä ostosiemennä - Ei riitä jos vain viljelijöitä ja tutkijoita kiinnostaa: pakkaamot, teollisuus myös tärkeitä	<ul style="list-style-type: none"> • Omaksua pioneeriviljelijän innostus asioiden tekemiseen ja oppia virheistä • Verkostoitumista ja vertaistukea • Tutkimusta tilamittakaavassa • Lainsäädäntöä (kansallinen ja EU) voidaan muuttaa

Palautetta työpajoista toimintamuotona ilmastokysymysten pohdinnassa

- Asiantuntijoilta toivotaan hyvää kykyä suhteuttaa esim. tutkimustuloksensa nykypäivän käytännön toimintaympäristöön
- Alustukset vieraammistakin aiheista herättävät paljon uusia ajatuksia ja voivat muuttaa toimintaa lyhyelläkin aikavälillä
- **Halutaan selkeitä toimintaohjeita perusteluineen, konkreettisia tilatason esimerkkejä, viljelijäkollegoiden kokemuksia**
- **Vuorovaikutus ja keskustelut**, työpajamaisuus palautteessa mainittu usein antoisimpana osana ja etuna asioiden ymmärtämiselle ja käytäntöön viemiselle

Pääviestejä työpajoista

- Alueellista kiinnostusta ja aktiivista hanketoimintaa löytyy
- Tutkimustieto koetaan välillä liian vaikeaselkoiseksi ja kaukaiseksi arjesta, käytännön tiedon puute on siksi ongelma, kehityspaikka myös tutkijoille
- Pioneereja, tiedon- ja kokeilunhalua viljelijöiden joukosta löytyy
- **Aika ja kannattavuus, yhteistyön toimivuus, työn arvostuksen puute kynnyskysymyksiä varautumisessa tulevaan**
- Aktiivinen ilmastopolitiikka, yhdenvertaisuus mahdollisissa tulevilla rajoitteilla ja alueellisten olojen huomioiminen koetaan tärkeäksi, jotta ei mennä muiden maiden ehdoilla
- Poliitiikan ja talouden tuomat muutokset ja niihin varautumiskeinot kiinnostavat, mutta aikajänne jolla tietoa saatavissa tulevista muutoksista koetaan yhä lyhyemmäksi, mikä voi vaikeuttaa varautumista
- Yllätyksenä usein tulee miten **yksinkertaisilla ratkaisuilla** kuten maan kasvukunnon ylläpidolla, monipuolistamisella tai toisten kokemuksista oppimalla voidaan myös varautua, aina ei ole kyse ison mittakaavan investoinneista – vaan arkisen työn osista jo nyt, voidaan ajatella, että varautuminen antaa lisäperusteen niiden tekemiseen

Pääviestejä työpajoista

Maataloudessa ja maaseudulla tarvitaan **ilmastoviisaita ratkaisuja**.

Sellaisia ratkaisuja, jotka parhaimmillaan yhtä aikaa voisivat esimerkiksi

- vähentää ilmastopäästöjä
- auttaa varautumisessa ilmastonmuutoksen tuomiin luonnonolosuhteiden, politiikkaohjauksen ja markkinahintojen muutoksiin
- vähentää riippuvuutta fossiilisesta energiasta ja muista hintavaihteluille alttiista ostopanoksista, kuten typpilannoitteista
- parantaa tilan taloudellista kannattavuutta, katetuottoa
- lisätä luonnon monimuotoisuutta ja auttavat vesistövaikutusten hallinnassa
- sopia tilan pitäjiä elämäntilanteeseen, ehkä vähentää työmäärää sitä toivoessa, ehkä auttaa yhteistyön tekemisessä muiden viljelijöiden ja sidosryhmien kanssa (sitä toivoessa), tehdä arjesta mukavampaa
- lisätä maanviljelyn ja ruoantuotannon arvostusta yhteiskunnassa ja kulttuurissa
- tehdä viljelystä kivaa ja motivoivaa.

Tietokortteja evääksi

- Tietokortteja:
  - Maanviljelijän varautuminen ilmastonmuutokseen
  - Maatilojen biokaasulla energiaa, päästövähennyksiä ja ravinnekiertoja
  - Maatilan aurinkosähkö
  - Tuulivoimaa maatiloille
  - Kohti kestävämpää kotieläintuotantoa
  - Ruoan ilmastovaikutuksetlöytyy sivustolta www.ilmase.fi ja tilaamalla saa maksuttomia painettuja versioita
- Tulossa vielä:
  - Seka- ja seosviljelyllä satovarmuutta ja ympäristöhyötyjä
  - Maanviljelijän päästövähennyskeinot

Maanviljelijän varautuminen ilmastonmuutokseen

- Tietokortin kirjoittaja Juuso Joonas, isäntä, agronomi, Tyynelän tila, Joutseno
- 10 askelta joustavaan maanviljelyyn
  - Pohdi lähtökohdat
  - Varaudu epävakauteen
  - Pyri tehokkuuteen
  - Hanki osaamista, pohdi ja keskustele
  - Tarkkaile ympäristöäsi ja tee kokeiluja
  - Ylläpidä ja paranna maan kasvukuntoa ja rakennetta
  - Tee pellostasi hiilinielu
  - Kierrätä ravinteet ja hiili
  - Vaali monimuotoisuutta
  - Tee yhteistyötä ja monipuolista toimintaa

- Hakala, Kaija 31.3.2014. Ilmasto muuttuu, riittääkö ruoka? Alustus Ilmastopaneeli IPCC:n sopeutumisasiiraportin Suomen julkaisuutilaisuudessa. Saatavilla: http://www.syke.fi/fi-FI/SYKE_Info/Viestintaaineistot/Tiedotteet/IPCCn_uusin_raportti_Ilmastonmuutos_aihe%2828795%29
- IPCC 2013. Intergovernmental Panel on Climate Change, . Fifth Assessment Report (AR5). Summary for Policymakers. Saatavilla: <http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/#.UkEsrxCAp3s>
- IPCC infografiikat. IPCC:n 5. arviointiraportin osaraportin 1 infografiikat kuvaavat ilmastonmuutoksen luonnontieteellistä taustaa. Ilmatieteen laitos ja Ympäristöministeriö. Saatavilla: <http://ilmasto-opas.fi/fi/ilmastonmuutos/videot-ja-visualisoinnit/-/artikkeli/178e8529-faff-4f28-a2eb-f9c322eefe54/ipcc5-infografiikat-osa-1-luonnontieteellinen-tausta.html>
- Mäkinen, Hanna 2012. Ilmastonmuutostiedon tarpeet ja tiedon käytäntöön viemisen haasteet — maaseudun toimijoiden ja Suomen eri alueiden erityispiirteet. Helsingin yliopisto, Maatalous-metsätieteellinen tiedekunta. Pro gradu-tutkielma. 84 s.
- Ollikainen, Markku, Järvelä, Marja, Peltonen-Sainio, Pirjo, Grönroos, Juha, Lötjönen, Sanna, Kortetmäki, Teea, Regina, Kristiina, Hakala, Kaija ja Palosuo, Taru 2014. Ympäristöllisesti ja sosiaalisesti kestävä ilmastopolitiikka maataloudessa. Suomen ilmastopaneeli. Raportti 1/2014. Saatavilla: http://www.ilmastopaneeli.fi/uploads/kuvat/kuvitus/Ilmastopaneeli_Ymp%C3%A4rist%C3%B6llisesti%20ja%20sosiaalisesti%20kest%C3%A4v%C3%A4%20ilmastopolitiikka%20maataloudessa.pdf
- Peltonen-Sainio, Pirjo ja Hakala, Kaija 2014. Viljely muuttuvassa ilmastossa – miten peltoviljely sopeutetaan onnistuneesti. TEHO Plus –hankkeen raportti 4/2014. Saatavilla: https://portal.mtt.fi/portal/page/portal/mtt/mtt/julkaisut/maat/TEHO_Plus_Ilmastonmuutos_esite_suomi.pdf?f=494961&n=11&p=841831&c=18369930
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Kasvihuonekaasut [verkkajulkaisu]. Liitekuvio 2. Suomen kasvihuonekaasupäästöt sektoreittain vuonna 2012 . Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 28.5.2014]. Saatavilla: http://www.stat.fi/til/khki/2012/khki_2012_2013-12-12_kuv_002_fi.html

Kiitos!

Riitta Savikko

riitta.savikko@mtt.fi

029 531 7315

www.ilmase.fi

Maaseutu on oleellinen asia ja **mahdollisuus** sekä hillinnän että sopeutumisen puolella!

